

УДК 81'27'42

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.4>

Тетяна Коць, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.
ORCID: 0000-0003-4622-9559
e-mail: tetyana_kots@ukr.net
Інститут української мови НАН України, Київ, Україна

ОЦІННІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: ВЕРБАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ І СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Простежено функціонально-стилістичні параметри оцінки як лінгвістичної категорії, яка включає різні рівні мовних одиниць і передає позитивне чи негативне ставлення мовця до зазначеної теми, явища, поняття.

Позитивна чи негативна семантична шкала оцінок формується відповідно до конкретних соціальних, національних, культурних і моральних цінностей. Логічне (раціональне) та емоційне (ірраціональне) оцінювання в тексті часто взаємодіють. Логічна оцінка мотивується об'єктивними думками, а емоційна – почуттями суб'єкта щодо об'єкта (людини, об'єкта, явища, події тощо). Одиницями логічної оцінки є слова та вирази з позитивною й негативною семантикою з інтелектуальної сфери мовного мислення та одиниці емоційно-експресивних конотованих мовних засобів. Оцінка реалізується в тексті за допомогою мовних одиниць, записаних у словниках або в пам'яті носіїв мови, із погляду їхньої цінності.

Ключові слова: оцінка, позитивнооцінні слова, негативнооцінні слова, логічна оцінка, емоційна оцінка, стиль.

Вступ. Функціональне значення цінностей полягає в тому, що вони мають певну точку відліку для оцінювання тих чи тих подій і є регулятором поведінки, зокрема вибору мовних засобів, вибору референційних об'єктів для вербалізації, вибору стратегії й тактики вербальної взаємодії. Цінності визначають мовну поведінку, виступаючи основою мотивації та функціонуючи в системі ціннісних орієнтирів народу.

Мовні механізми оцінності, емотивності й експресивності (семантико-стилістичних засобів суб'єктивного вираження мови) вивчають переважно в синхронному аспекті на різних рівнях мовної структури (А. Міколайчук, І. Новаковська-Кемпна, М. Пилинський, С. Єрмоленко, В. Чабаненко, С. Бибик, О. Стишов, О. Селіванова, В. Адмоні, О. Вольф, Є. Галкіна-Федорук, В. Жеребков, О. Москальська, В. Охріменко, В. Телія, В. Шаховський, О. Шендельс та ін.).

Лінгвісти, як і логіки, оцінність тлумачать як думку про предмет, яка виражає його характеристику з погляду категорії цінності [9, с. 161]. У позамовній сфері "під цінністю розуміють кожен предмет будь-якої вартості, прагнення, бажання, захоплення тощо" [4, с. 12].

Оцінність, зокрема в мові публіцистичного стилю, виявляє зв'язок з емоційністю, експресивністю, проте не отожднюється з названими поняттями. С. Єрмоленко зазначає, що "емоційне в мові завжди експресивне, але не кожне експресивне явище належить до емоційних" [2, с. 157]. Емоційні й експресивні одиниці містять негативну або позитивну конотацію, але оцінність – поняття ширше. Оцінку можуть передавати й нейтральні мовні засоби, зокрема з інтелектуальної сфери мовомислення, які вносять елемент об'єктивного осмислення понять і явищ історичної доби. Емоційна оцінка, навпаки, вносить відчутний елемент суб'єктивізму в мову публіцистичного стилю. С. Іваненко емоційну оцінку вважає і "елементом естетичної а також підґрунтям раціональної оцінки, тому що емоція – це біопсихосоціальна одиниця, і оцінка, побудована на її основі, не може бути чисто емоційною чи чисто раціональною" [5, с. 590].

Оцінні конотації одних мовних одиниць на позначення цінностей суспільства вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від суб'єктивного тлумачення до трактування в межах інших груп аксіономенів [8]. Е. Вольф ступінь зацікавленості суб'єкта поняттями, що "реалізується в семантиці деяких оцінних слів, так і в структурі висловлення в цілому" називає ефективністю [1, с. 43].

Польські лінгвісти [10; 11] кваліфікують критерій оцінки як один з основних у класифікації назв почуттів. Аґнешка Міколайчук (Agnieszka Mikołajczuk) досліджує семантичний клас гніву та його підназв, які мають

виразне інтенсивне забарвлення (*furia, szai, oburzenie*) і всупереч загальному значенню "негативні емоції", які вирізняються природою оцінки з огляду на її вартість, а також типом і предметом цієї вартості [10, р. 130].

Методологія дослідження. Мета дослідження – з'ясувати диференційні ознаки оцінності в різних функціональних різновидах української літературної мови. Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних і рецептивно-стилістичних методів: функціонально-стилістичного методу (для встановлення диференційних ознак оцінності як лінгвістичної категорії; для виокремлення емоційних і раціональних елементів у структурі текстів); семантико-аксіологічного аналізу (для з'ясування оцінних механізмів мови тексту); семантико-диференційного аналізу (для простеження динаміки, розрізнення семантики мовних одиниць); лінгвокультурологічного аналізу (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів стилю залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їхнього формування).

Результати дослідження. Оцінність як термін лінгвістики охоплює різнорівневі мовні одиниці з оцінною семантикою та передає позитивне або негативне ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття. Позитивна або негативна змістова шкала оцінності формується відповідно до визначених у суспільстві соціальних, національно-культурних, моральних цінностей. Логічна (раціональна) і емоційна (ірраціональна) оцінка в тексті часто взаємодіють. Логічну оцінність мотивують об'єктивні думки, а емоційну – почуття суб'єкта до об'єкта (особи, предмета, явища, події тощо). Одиницями логічної оцінності є слова і словосполучення з позитивнооцінною і негативнооцінною семантикою з інтелектуальної сфери мовомислення (в українській мові: *мислитель, гуманіст, добродішесний науковець, розвинена інфраструктура, злодій, плагіатор, хабарник*; наприклад, у польській мові: *dobra praca, podobać się, piękno, malowniczość, talent pisarza*), а одиницями емоційної – експресивно-конотативні (в українській мові: *незідник, пройдисвіт, зажерлива людина, українолюб, омріяний план*; у польській мові: *łobuziak, baciarsz, bachor, chamiska, kuternoga*). Емоційну оцінку передають метафоричні перенесення (*żmija, niedźwiedź* – 'про людину'), фразеологізми (*czarci, diabelski, szatański pomiot* – 'про когось чи щось погане, надокучливе', *owczy pęd* – 'нерозсудливе, сліпе наслідування когось', *być, siedzieć pod czyimś pantoflem* – 'цілком комусь підкорятися (найчастіше у стосунках чоловіка з дружиною)', *łamana polszczyzna, francuszczyzna* – 'говорити польською, французькою мовами з помилками', *dobry wujek, wujaszek* – 'поблажлива особа, яка не вимагає від інших чогось

особливого') мовні засоби. Емоційна оцінка може збігатися з раціональною. Наприклад, у польській мові прикметник *liczniutka* [*liczna kobieta*] (про красиву жінку) передає логічну позитивну оцінку (*bardzo piękna*). Водночас такі лексеми, як: *babsko*, *babsztyl*, *babus* (з погордою про жінку) несуть негативне оцінювання через типові для польської мови словотвірні моделі.

Оцінювання відбувається шляхом вживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови з погляду їхніх ціннісних орієнтирів: добра і зла, правди і неправди, справедливості і несправедливості, користі і шкоди, краси і потворності, дозволеного і забороненого. Оцінка семантика розкривається у відповідних контекстуальних умовах, зокрема в оновленні структури та семантики компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць.

У плані вираження оцінка може бути експліцитною й імпліцитною. Експліцитну оцінку передають мовні засоби з виразною безпосередньою позитивною або негативною конотацією, а імпліцитні потребують складнішого і глибшого опосередкованого процесу сприймання.

Стилістичний потенціал оцінності в тексті розкривається на лексичному, фразеологічному, синтаксичному рівнях [7]. Тексти різні за стилем і змістом різняться за способом вираження в них оцінності.

Для наукового стилю української мови характерна раціональна оцінність, яка регулює засвоєння, систематизацію і перетворення попередніх досягнень у галузі знань, стимулює пошук нових ідей і мотивує досягнення нових результатів. Позитивно оцінюється наукове відкриття за умови наявності новизни, актуальності, достовірності, точності, логічності, а негативно в разі відсутності цих критеріїв. Оцінність у науковому тексті переважно позитивнооцінна і має сформовану стандартизовану парадигму мовних засобів української й польської мов (*значний доробок, переконливий результат, авторитетне джерело, ґрунтовна праця*). Негативнооцінну парадигму наукового тексту формують антонімічні словосполучення (*непереконливі докази, неавторитетна праця, необґрунтовані висновки*). Особливу роль оцінність виконує в науковій рецензії, де об'єктом аналізу є аспекти, методи дослідження, його теоретичне і практичне значення (*академічна праця, адекватні методи, достовірна класифікація, показовий аналіз*).

В офіційно-діловому стилі також переважає раціональна оцінність, базовими одиницями якої є дієслова *покрещити, поліпшити* та віддієслівні іменники *покращення, поліпшення*. Ядром таких текстів є позитивнооцінна (*ефективність, прогрес, досягнення, раціональний, продуктивний, належний*) і негативнооцінна (*негативний, невинуватений, неефективний, неналежний*) лексика, *кліше* (*суттєвий внесок, економічно обґрунтований, вкрай незадовільний*). В офіційно-ділових текстах можливе вживання раціонально-емоційних висловлювань (*збалансована система, зручний графік, планомірний розвиток*). Показовим для них є модальність повинності, обов'язку (*Установа зобов'язана до кінця поточного кварталу розробити план розвитку пріоритетних напрямів дослідження*).

Оцінність у публіцистичному стилі забезпечує одну з його основних функцій – впливу на масову свідомість суспільства. Публіцистичні тексти є сферою обміну інформацією, раціонального й емоційного оцінювання поняття, явищ світу, вираження ціннісних орієнтирів певного колективу, політичної, ідеологічної групи людей, суспільства в цілому. Раціональну оцінність формують відомі для носіїв мови із загальнолюдського або національного досвіду позитивнооцінні й негативнооцінні слова (*справедливість, патріотизм, демократія, національно-свідомий, відповідальний* – *несправедливість,*

тоталітаризм, тероризм, агресія, жорстокий), які будують позитивнооцінну (*держава – незалежна, самостійна, соборна, суверенна, демократична, переможна, європейська, вільна, нова; народ: національно-свідомий, непереборний, сильний, цілеспрямований, інтелектуальний, європейський, успішний, єдиний, об'єднаний, нездоланний, культурний, піднесений; влада – відповідальна, державницька, патріотична*) і негативнооцінну (*держава – тоталітарна, антигуманна, залежна; народ – несвідомий, некультурний; влада – безвідповідальна, антидержавницька, розкоординована, корумпована*) парадигми ядерних понять (*держави, народу, влади*) публіцистичних текстів. Навколо ядерних понять у публіцистичних текстах вибудовується експліцитний емоційно-оцінний публіцистичний словник (публіцистична лексика) і висловлення (*народ – багатостраждальний, заляканий, понівечений, пригнічений, забитий, затоптаний, зрусіфікований, обкрадений, зайвий, суржиковий, краплений, мічений, безсилий, безликий знедуховлений; влада – бандитська, перевтомлена, політичні аферисти, перебіжчики, зрадники, тушки, кровопивці*).

Закономірні процеси розвитку мови потребують оновлення лексичних засобів, вираження різних відтінків значення. Як наслідок – розширюються наявні і виникають нові синонімічні ряди з неоднорідним планом вираження і різними функціями (заміщення, уточнення, поглиблення характеристики предмета) (*знедуховлений – обездуховлений – пустодухий, знеосіблення – деперсоналізація*).

Імпліцитну оцінність у публіцистичних текстах зумовлює синтаксична будова: зміна порядку слів, парцельовані, приєднувальні конструкції, еліпсиси. Граматичні засоби створення аксіології вислову, на відміну від лексико-семантичних і фразеологічних, не мають прямого зв'язку з позитивною або негативною оцінкою. Вони виконують функцію наповнення тексту інформативністю, часто суб'єктивною, яка спонукає читача до певних оцінних асоціацій.

Показовим для публіцистичного стилю є вживання емоційно-оцінних трансформованих фразеологізмів [3], які актуалізують знання про сучасні політичні реалії (*Перспективи невеселі, але світло в кінці тунелю бачу; А вони латають чергові бюджетні діри за рахунок наших сімейних бюджетів*). Метафоризовані трансформовані фразеологізми в заголовкових структурах публіцистичних текстів загострюють увагу читача і спонукають прочитати статтю, зміст якої розкриває сам об'єкт аналізу і оцінки (*Між солом'яних вогнів ідей і швидкого погелу забуття. Українська зовнішня політика. Погляд з-за кордону*) [6]. Чим більше у значенні фразеологічної одиниці міститься потрібної інформації, яка відповідає властивостям об'єкта, тим більша ймовірність того, що читач залишить її у своїй свідомості.

Для розмовного стилю характерна емоційна оцінність, яка посилюється інтонацією, емоційними вигукми, емоційно-експресивною лексикою, експресивним порядком слів. Ефект вияву експліцитної емоційної оцінки створюють поєднання у висловленні 1) раціонально-оцінної лексики з прислівниками міри і ступеня (*жахливо, страшно, здорово, добре / погано*); 2) раціонально-оцінних слів із плеоназмами *так, такий*, які додають висловленню інтонаційного компоненту (*так неможливо, так корисно, так вигідно, такий неймовірний, такий впевнений, такий вдалий, такий розумний*); уживання 1) суб'єктивно-модальних синтаксичних конструкцій (*Кому це треба!; З якого це дива!; Це чиясь забаганка!*); 2) жаргонізмів з оцінним значенням (*Класний фільм; Це був крутий виступ*).

Емоційна оцінність переважає і в художньому стилі. Раціонально-оцінна лексика набуває емоційної конотації

в контекстуальному вживанні. Показовим є поєднання нейтральної лексики з прямим або непрямим сигналом емоційності (*Добре наобідані гості (бо де ще та святкова вечерея!) – червонопикі, масні, розпашілі, в парадних френчах, рипучих чоботях і португелях, – лінкувато-весело козирали один одному, ручкалися, щось там собі погукували для годиться й повагом сходили на ганок* (В. Шкляр. *Чорний Ворон*). Основним засобом вираження оцінності в художніх текстах є вживання нейтральної лексики з оцінною конотацією (*Прощались із землею, прощались із усім. А ввіччю, либонь, стояв відтворений образ того, хто не здався, хто лишився таки там. Образ, як символ непокірної і гордої молодості, символ тієї волелюбної і сплюндрованої за те Вітчизни...* (І. Багрянний. *Тигролови*).

Конкретний оцінний зміст у художньому тексті може не збігатися із загальномовним і часто прочитується лише в широкому контексті.

Для *релігійного стилю* показовим є емоційно-оцінна тональність тексту, яку формують образні позитивно-оцінні й негативно-оцінні парадигми полярних релігійних понять з абстрактною семантикою: *добра – зла, благодаті – злих (Хоча егоїстичні люди можуть зробити багато добрих вчинків. Усі вони будуть прикрашені славою, самозахопленням, самовдоволенням, гордістю за зроблене тощо, і що тоді стається далі? Цей блиск є проминаючим. Добро зроблене з таким блиском стане добром проминаючим. Наслідком якого може бути велике зло)*.

Висновки. Оцінність – категорія динамічна і прямо пов'язана зі специфікою розвитку літературної мови, зі зміною суспільно-політичних і культурних умов життя суспільства, його ціннісних орієнтирів. Постійно змінювана дійсність вимагає нових моделей для її інтерпретації. Оцінність є узагальненим ціннісним орієнтиром соціуму в конкретний історичний період його розвитку.

Список використаної літератури

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985.
2. Ермоленко С. Експресивність / С. Ермоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія ім. Бажана, 2000. – С. 156–157.
3. Жайворонок В. В. Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія ім. Бажана, 2000. – С. 482.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М.: Наука, 1970.

Tetiana Kots, Doctor of Philology, Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-4622-9559

e-mail: tetyana_kots@ukr.net

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

5. Іваненко С. М. Поліфонія тексту / С. М. Іваненко. – К.: Вид. центр КДЛУ, 1999.

6. Коць Т. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми / Т. Коць. – К.: Вид-во Дмитра Бураго, 2018.

7. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Л.: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000.

8. Сорока Т. В. Особливості полісемантичної структури аксіономенів сучасної англійської мови / Т. В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2015. – № 13. – С. 197–208.

9. Столярова З. Л. Лексико-семантическое поле оценки в разговорной речи / З. Л. Столярова // Словарные категории. – М.: Наука, 1988. – С. 161–166.

10. Mikołajczuk A. Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU // Acta Universitatis Wratislaviensis. 2229: Język a kultura. – 2000. – Tom 14. – P. 117–134.

11. Nowakowska-Kempna I. Konstrukcje zdaniowe z lekksykalnymi wykiadnikami predykatyw uczuć. – Katowice: Uniwersytet, 1986.

References

1. Volf, E. M. (1985). *Funkcionalnaya semantika ocenki* [Functional Semantics of Evaluation]. Moskva: Nauka. (in Ukr.).
2. Yermolenko, S. (2000). Ekspresyvnist [Expressiveness]. In: *Ukrayinska mova. Enciklopediya* (pp. 156–157). Kyiv: Ukr. enciklopediya im. Bazhana. (in Ukr.).
3. Zhajvoronok, V. V. (2000). Parceliatsiya [Parcel]. In: *Ukrayinska mova. Enciklopediya* (p. 482). Kyiv: Ukr. enciklopediya im. Bazhana. (in Ukr.).
4. Ivin, A. A. (1970). *Osnovaniya logiki ocenok* [Foundations of the Logic of Estimates]. Moskva: Nauka. (in Russ.).
5. Ivanenko, S. M. (1999). *Polifoniya tekstu* [Polyphonia to the Text]. Kyiv: Vidavnychiy centr KDLU. (in Ukr.).
6. Kots, T. (2018). *Ukrainske slovo v presi kintsia KhKh – pochatku KhKh st.: dynamika literaturnoi normy* [Ukrainian Word in the Press of the Late 19th – Early 21st Centuries: the Dynamics of the Literary Norm]. Kyiv: Vydavnytstvo Dmytra Buraho. (in Ukr.).
7. Kosmeda, T. A. (2000). Aksiologichni aspekti pragmalingvistiki: formuvannya i rozvitok kategoriyi ocinki [Axiological Aspects of Pragmatic Language: the Formulation and Development of the Assessment Category]. Lviv: Vid-vo LNU im. I. Franka. (in Ukr.).
8. Soroka, T. V. (2015). Osoblivosti polisemantichnoyi strukturi aksionomeniv suchasnoyi angliskoyi movi [Peculiarities of the Polysemantic Structure of Axionomens of the Current English Language]. *Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filologii*, 13, pp. 19–208. (in Ukr.).
9. Stolyarova, Z. L. (1988). Leksiko-semanticheskoe pole ocenki v razgovornoj rechi [Lexico-semantic Field of Assessment in Colloquial Speech]. In: *Slovanye kategorii* (pp. 161–166). Moskva. (in Russ.).
10. Mikołajczuk, A. (2000). Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 2229: Język a kultura, Tom 14, pp. 117–134.
11. Nowakowska-Kempna, I. (1986). *Konstrukcje zdaniowe z lekksykalnymi wykiadnikami predykatyw uczuć*. Katowice: Uniwersytet.

Надійшла до редколегії 20.01.21

AXIOLOGY AS A LINGUISTIC CATEGORY: VERBAL REALIZATION AND STYLISTIC DIFFERENTIATION

The article clarifies the functional and stylistic parameters of evaluation as a linguistic category, which covers different levels of language units with evaluative semantics and conveys the positive or negative attitude of the speaker to the named subject, phenomenon, concept.

Positive or negative semantic scale of evaluation is formed in accordance with certain social, national-cultural, moral values. Logical (rational) and emotional (irrational) assessment in the text interact. Logical evaluation is motivated by objective thoughts, and emotional – the feelings of the subject to the object (person, object, phenomenon, event, etc.). Units of logical evaluation are words and phrases with positive and negative semantics from the intellectual sphere of linguistic thinking, and units of emotional – expressive-connotative linguistic means. Evaluation is done through the use of language units registered in dictionaries or in the memory of native speakers in terms of their values: good and evil, truth and falsehood, justice and injustice, benefit and harm, beauty and ugliness, allowed and forbidden. Evaluative semantics is revealed in the appropriate contextual conditions, in particular in updating the structure and semantics of components, stylistic marking of syntactic units.

The combination of logical and emotional assessment allows closely related to the communication situation pragmatic evaluation of the text as a whole, in particular verbal acts of approval, encouragement, commitment (plus on the scale) or vice versa condemnation, contempt (minus on the scale), which are based on a common fund knowledge and norms of interlocutors.

The stylistic potential of evaluation in the text is revealed on lexical, phraseological, syntactic levels. Texts differ in style and content differ in the way they express verbal axiology.

Keywords: axiology, positive axiology words, negative axiology words, logical axiology, emotional axiology, style.